

บทบาทพยาบาลในการเยียวยาสังคม*

ประเวศ วะสี** พบ.

หัวข้อ ‘บทบาทพยาบาลกับการเยียวยาสังคม’ นี้ ไม่ทราบว่ามีใครตั้ง แต่ก็ชอบ โดยเฉพาะชอบคำว่า เยียวยา (heal) โลกของเราป่วยจนต้องการการเยียวยา โลก หรือเรียกว่า heal the world ในทุกมิติ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การเมือง โดยทุกคนต้องเป็นผู้เยียวยา ทั้งเยียวยาตัวเอง และเยียวยาซึ่งกันและกัน เพราะถือว่าทุกคนต่างก็เป็น ‘เหยื่อ’ หรือ victim ของการพัฒนาหมดทุกคน

ถ้ามาดูในกระบวนผู้เยียวยา พยาบาลน่าจะเป็นอันดับหนึ่งของโลกในการเยียวยา เพราะพยาบาลสามารถทำได้ทุกด้านของการเยียวยา ไม่ว่าจะทางกาย ใจ สังคม ปัญญา จะให้ดูแลและรักษาก็ได้ ป้องกันก็ได้ ฟื้นฟูก็ได้ เป็นบุคลากรที่เรียกว่า พหุศักยภาพ (multi potential) มากที่สุดในกระบวนกร และถ้าพูดถึงมิติความเป็นมนุษย์พยาบาลย่อมมีมากกว่า เพราะแพทย์มักถูกดึงไปในเรื่องเทคโนโลยีต่างๆ เสียมาก

พยาบาลคือ ผู้บริหาร คำว่า ‘บริหาร’ มาจาก ‘ปริ’ แปลว่ารอบๆ ส่วน ‘บาละ’ แปลว่า รักษา รวมกันก็คือ ผู้ดูแลรักษาโดยรอบ ดังนั้น พยาบาลคือสตรีผู้บริหารโลก (ขอโทษพยาบาลที่เป็นผู้ชายด้วย เพราะส่วนใหญ่แล้วพยาบาลเป็นผู้หญิง) เมื่อคิดย้อนไป ผู้ที่ดูแลปกป้องคุ้มครองก็คือ แม่ แล้วผู้ชาย ผู้หญิงก็มีความต่างกันทางฮอร์โมน ผู้ชายมีฮอร์โมนเทสโทส-เตอโรนจะผลักดันให้มีความรุนแรงมีการศึกษาในทุกวัฒนธรรมพบว่า ผู้ก่อความรุนแรงมักเป็นผู้ชายอายุ 15-25 ปี เพราะฮอร์โมนเป็นตัวผลักดัน แต่ผู้หญิงมี

ฮอร์โมนที่มีความเป็นแม่ มีความละเอียดอ่อน

ถ้ามองไปไกลอีกสักหน่อย จะเห็นปรากฏการณ์บางอย่าง ไม่ทราบใครดูเอาเอสทีวีหรือเปล่า ถ้าดูจะเห็นว่าผู้หญิงมีจำนวนมากกว่าผู้ชาย หรือเมื่อเร็วๆ นี้มีโอกาเจอผู้หญิงเนปาลในการประชุมที่มะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ เขาบอกว่าพวกเหมาอิดส์ (Maoist) ที่ต่อสู้จนกระทั่งตอนนี้ได้เป็นรัฐบาลนั้น มีผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย บทบาทผู้หญิงมีสูงขึ้นมากในโลก ปัจจุบัน เรากำลังจะมีการปฏิวัติโดยสตรี หรือ women revolution หรือเปล่า ถ้าใช่ นั่นแสดงว่ามนุษย์เผชิญอันตรายต่างๆ และต้องอาศัยเพศแม่ที่เข้ามาปกป้องจากอันตรายเหล่านั้น โลกไม่ปลอดภัยแล้วมันเลยถึงความ เป็นแม่ออกมาปกป้องคุ้มครองมนุษย์ ฉะนั้น สตรีผู้บริหารโลก ก็จะเชื่อมโยงกับกระแสของสตรีปฏิวัติที่กำลังเกิดขึ้น

ตรงนี้เราต้องให้ความสนใจกับพยาบาลในฐานะ ผู้เยียวยาโลก ซึ่งนับเป็นรูปธรรมของความดี ความดี เป็นเรื่องสำคัญที่สุด มนุษย์ต้องอยู่กับความดี โลกที่ย่งทุกวันนี้เพราะพัฒนาด้วยอำนาจ เงิน ไม่ว่าจะเก่งอย่างไรก็ตามโลกทั้งโลกจึงวุ่นวายและวิกฤต อันที่จริง พระพุทธเจ้าก็ได้สอนไว้แล้วเรื่อง อกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ การพัฒนาที่เอาเงินเป็นตัวตั้ง เป็นตัวขับเคลื่อนก็คือ โลภะ แล้วจึงนำไปสู่ โทสะ คือ ความรุนแรงต่างๆ ตั้งแต่โลกเอาโลภะเป็นตัวตั้ง ความรุนแรงก็เกิดตามมามากมาย โลกคงจะไปไม่ได้ ในการพัฒนาแบบปัจจุบันที่เอาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง

*ปาฐกถาพิเศษ จากการประชุมวิชาการ “การทบทวนบทบาทพยาบาล (ชุมชน) สู่การเป็นภาคีร่วมพัฒนาสุขภาพชุมชน” วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2551 ณ โรงแรมมิราเคิลแกรนด์ กรุงเทพมหานคร

**ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ประธานมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ

ธรรมชาติของเงินมันแปลก ใส่เลข 1 แล้วสามารถเติม 0 ได้ไม่มีที่สิ้นสุด (infinite) มันไม่ใช่ของจริง เป็นเพียงมายาคติ ในขณะที่โลกทั้งโลกทรัพยากรมีจำกัด (finite)

ท่านหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร เคยกล่าวไว้นานแล้วว่า “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาเป็นของจริง” ลองดูวิกฤตเศรษฐกิจ คนมีเงินทำอะไรไม่ได้ แต่คนมีอาหารกินยังอยู่ได้ แล้วเราเป็นประเทศที่ผลิตอาหารได้เหลือเกิน ให้โลกวิกฤตอย่างไร เราก็คงไม่เป็นไร นี่คือเศรษฐกิจของจริง แต่ตัวเงินนั้นเป็นของปลอม ถ้าเราไปอยู่ในของปลอมมาก เวลาของปลอมมันล้นเราก็เงิงไปด้วย เราจึงทำความเข้าใจแล้วออกจากมายาคติเรื่องเงินแล้วกลับมาสู่เศรษฐกิจที่เป็นของจริง (real economy) ควรมีการจัดให้คนจำนวนมากที่สุดสามารถมีชีวิตอยู่โดยการผลิตอาหารได้ กระบวนการผลิตตามธรรมชาตินั้นมันไม่เหนื่อยด้วย

คุณโจน จันโต เคยพูดว่า “ชีวิตเรียบง่าย ทำให้ยากทำไม” ถ้าเราทำเกษตรที่สอดคล้องกับธรรมชาติ มันไม่ยากเลย ต้นไม้ก็โตขึ้นเรื่อย ๆ อะไร ๆ ก็เชื่อมโยงกันตามธรรมชาติ เขามีเวลาเหลือเพื่อทำสำหรับไปทำอย่างอื่น เช่น งานศิลปะ หรือในเรื่องเกษตรธรรมชาติธรรมชาติจะเลี้ยงดูเอง ป่าไม้หนาทึบก็ไม่มีใครต้องดูแล ไม่มีใครต้องใส่ปุ๋ย ฆ่าแมลง ทุกสิ่งจะค้ำยันกันเอง และเนื่องจากพยาบาลเป็นผู้บริหารโลก เราจึงต้องเข้าใจเรื่องที่ทำให้เกิดวิกฤตขึ้นด้วย รวมทั้งเข้าใจว่าชีวิตอย่างไรจึงจะร่มเย็น ลองหันไปดูผู้ใหญ่ วิบูลย์ เข็มเฉลิม เมื่อก่อนปลูกมันสำปะหลังอย่างเดียว แล้วขาดทุน เป็นหนี้มากขึ้นเรื่อย ๆ ผู้คนมีชีวิตแบบไม่มีเวลาพักผ่อน มีการฆ่ากันตายเกือบทุกคืนในชุมชนต่อมาพอปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรธรรมชาติก็มีกิน เหลือ

กินก็ขาย หนี้ก็หลุด เงินออมก็เพิ่มขึ้น ต้นไม้ก็เยอะขึ้นเวลาก็มากขึ้น มีเวลาทำประโยชน์อื่น ๆ พยาบาลต้องเข้าใจเรื่องทั้งหมด ไม่ใช่เข้าใจแต่เทคนิคการพยาบาลอย่างเดียว

ในความเห็นส่วนตัว ถ้าดูธรรมชาติของคนไทย วัฒนธรรมไทย จะพบความอ่อนโยน ความมีน้ำใจ เหมาะกับอาชีพพยาบาลที่สุด เพราะพยาบาลคือผู้ให้ผู้อื่น เราอาจไม่เก่งเรื่องเทคโนโลยีหนัก ๆ แต่เรื่องการบริการ ไทยเป็นอันดับหนึ่งเพราะเรามีน้ำใจ เคยมีนายท่าของการบินไทยที่เคยอยู่ในต่างประเทศหลายแห่งบอกว่าเครื่องบินต่างชาตินิยมมาซ่อมที่ดอนเมืองมาก ฟังแล้วรู้สึกแปลก คนไทยจะซ่อมเครื่องบินเก่งกว่าฝรั่งได้อย่างไร พอเจอช่างเทคนิคคนไทยก็ถามเขา เขาอธิบายว่า เวลามีการซ่อมเครื่องบินจะมีการทำสัญญากันว่าซ่อมอะไรบ้าง มูลค่าเท่าไร แต่ช่างไทยเวลาซ่อมแล้วเจอจุดที่เสียและไม่ได้อยู่ในสัญญา ก็จะทำแถมให้ด้วย นี่เป็นตัวอย่างของการเอาน้ำใจแบบไทยเข้าไปบวกเทคโนโลยี แล้วจะเจอจุดแข็งของการพยาบาลก็เช่นเดียวกัน

คนไทยมีจิตใจอ่อนโยนมีน้ำใจ สมัยสงครามโลก ญี่ปุ่นจับฝรั่งมาเป็นเชลยสร้างทางรถไฟ ชาวบ้านไทยก็สงสารฝรั่ง เอากล้วย เอาอ้อย เอาน้ำให้ ตอนจบสงครามเหตุการณ์กลับกัน ญี่ปุ่นตกเป็นเชลย คนไทยก็สงสารญี่ปุ่นอีก คือ ไม่มีอุดมการณ์ว่าต้องเป็นข้านั้นข้างนี้ แต่สงสารทั้งหมด ซึ่งเป็นเรื่องดี ฉะนั้น เรื่องการพยาบาล การเยียวยาเป็นเรื่องใหญ่มาก คนไทยจะทำได้ดีกว่าชาติอื่น ๆ จุดนี้เป็นจุดแข็งของเรา อีกทั้งการเยียวยายังเป็นที่ต้องการทุกบ้าน ทุกชุมชน ที่บ้านมีเด็กอยู่คนหนึ่งชื่อ ‘เจ้าหนู’ เขาดูแลคนแก่ เด็ก บริเวณนั้นทั้งหมดเลย แม้แต่หมาป่วยก็ดูแล โดยที่ไม่ได้รับการ

อบรมอะไรเลย ถ้าได้รับการอบรมจะดีแค่ไหน หรือเมื่อสมัยยังเด็ก ได้เห็นน้องสาวของปู่เป็นอัมพาตอยู่ในบ้าน ลูกหลานก็ช่วยดูแลกัน แต่สภาพการณ์ตอนนี้คนคงทำอย่างนั้นไม่ได้ ต้องออกไปประกอบอาชีพ จึงต้องมีผู้บริบาล ซึ่งไม่ถึงกับต้องจบปริญญา แต่มีความรับผิดชอบ มีน้ำใจ มีความรู้ต่าง ๆ บ้างก็เพียงพอทั้งโลกต้องการคนเหล่านี้ แล้วทำให้ประเทศไทยเป็นมหาอำนาจทางการพยาบาลเอาไหม เราคงไม่สามารถเป็นมหาอำนาจทางอาวูธยุทโธปกรณ์ได้ เราคงไม่สามารถเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจได้ แล้วก็ไม่น่าจะพยายามเป็น แต่เราต้องเป็นมหาอำนาจทางความดี มีน้ำใจคอยช่วยเหลือเยี่ยวยาคน โดยมีความรู้ประกอบด้วย วัตรธรรมของมหาอำนาจทางความดีก็คือพยาบาล เพราะพยาบาลคือผู้บริบาลสังคม

อยากฝากให้ประชาคมพยาบาลลองคิดตรองนี้ซึ่งเหล่านี้ต้องอาศัยจินตนาการเป็นที่ตั้ง อย่าเอาความรู้หรือความจริงเป็นตัวตั้ง เพราะความรู้และความจริงมีข้อจำกัด แต่จินตนาการนั้นไม่จำกัดและจะทำให้เราเกิดพลังที่มหาศาล จึงขอฝากจินตนาการใหม่ไว้ว่า **ประเทศไทยจะเป็นมหาอำนาจทางการพยาบาล** เราสามารถพัฒนาศักยภาพและบุคลากรได้ ตรงนี้จะเป็นขุมพลังของความดีที่เยี่ยวยาโลก

ถ้ามีแนวคิดอย่างนั้นแล้วจะมีวิธีทำอย่างไร ขอเสนอ 2 เรื่องด้วยกัน คือ

1. เปิดศักยภาพของพยาบาลให้เต็มที่ ถ้าจะเปิดศักยภาพต้องดูว่ามีมายาคติอะไรที่จำกัดเสรีภาพ เกิดข้อจำกัดที่ทำให้เราไม่มีพลัง เราต้องก้าวล่วงข้อจำกัดหรือ transcending มีอยู่ 5-6 เรื่องด้วยกันที่คนคิดว่ามันดีแต่มันเป็นข้อจำกัด

2. เราต้องเปิดศักยภาพของความเป็นมนุษย์

ทุกคนมีศักดิ์ศรีคุณค่าความเป็นคนเท่ากันหมด และมีศักยภาพในตัวที่จะทำเรื่องดี ๆ พร้อมกับถอนมายาคติอื่น ๆ ที่จะมาลดทอนความเป็นมนุษย์ลง

มายาคติที่สำคัญมีดังนี้

1. เราถูกสอนให้เอาความรู้มาใช้ในการทำงานต่าง ๆ นี่เป็นมายาคติที่ทำให้คนไม่กล้า คนแตกแยกเป็นส่วน ๆ เพราะความรู้ก็แยกส่วน เกิดการแข่งขันและข่มกัน กลายเป็นมายาคติตามมามากมาย เราต้องเอา 'ใจ' นำ เพราะทุกคนมีเมล็ดพันธุ์ความดีอยู่ในหัวใจ เราต้องทำจากฐานที่เรามี ไม่ใช่ทำจากฐานที่เราไม่มี ความรู้เราอาจจะไม่มีก็ได้ หาเอาที่หลังก็ได้ สังเกตเวลาเกิดหายนภัย น้ำใจจะหลั่งไหลออกมามากมาย แปลว่า มันมีอยู่ ถ้าเราเอาใจนำทุกคนทำได้ แต่ถ้าเราเอาความรู้มาอาจทำไม่ได้ทุกคน และผมเคยพูดไว้ว่า "พยาบาลไทยหัวใจเพื่อเพื่อนมนุษย์" หรือ "พยาบาลไทยหัวใจพระโพธิสัตว์" อันนี้จะเกิดพลังมากมาย

พยาบาล 150,000 คน ถ้าเอาความรู้มาก็แบ่งเป็นพยาบาลสาขาต่าง ๆ แต่ถ้าเอาใจนำพยาบาลรวมเป็นหนึ่ง เราจึงต้องเอาใจนำแล้วความรู้ตาม อย่าไปห่วงว่าถ้าเอาใจนำแล้วความรู้จะน้อย เพราะมันกลับตรงข้าม ความรู้จะมากขึ้น การวิจัยจะมากขึ้น นวัตกรรมจะมากขึ้น เพราะเรามีหัวใจเพื่อเพื่อนมนุษย์ มันก็สามารถดึงนวัตกรรม สร้างสรรค์อะไรใหม่ๆ ได้มากมาย

ผมเคยดูงานที่โรงพยาบาลราชบุรี ซึ่งถูกชูว่าเป็นโรงพยาบาลคุณธรรม มีพยาบาลอยู่ 400 กว่าคน เกิดนวัตกรรมเยอะมาก ถ้าตรงข้าม หมอพยาบาลไม่แคร์คนไข้ ก็ไม่เกิดการวิจัย นวัตกรรมต่าง ๆ ทำกันไปตามเดิม และการมีใจนำจะทำให้เกิดความกล้าหาญ ถ้าความรู้จะเกิดความกลัวกลัวเราไม่รู้กลัว

คนอื่นมีความรู้มากกว่าเรา แต่ถ้าใจนำไปไหนก็ไม่กลัว เพราะหัวใจเราทำเพื่อเพื่อนมนุษย์ ความรู้หาเพิ่มเติมทีหลังได้ จึงเป็นอย่างที่ผมบอกว่า “พยาบาลไทยหัวใจเพื่อเพื่อนมนุษย์” พวกเราอาจจะคิดคำอื่น หรือการสื่อสารแบบอื่น ๆ ก็ได้ ต้องทำงานกับศิลปิน หรืออาจมีศิลปินอยู่ในหมู่พยาบาล เพราะศิลปินจะช่วยให้เราเข้าไปสู่จินตนาการได้ และสื่อสารกับคนได้จับใจ หลากหลายรูปแบบ เช่น การสื่อสารโดยนวนิยายซึ่งเข้าถึงจิตใจผู้คนได้มากกว่าตำราวิชาการ และพยาบาลนั้นมีประสบการณ์ มีเรื่องเล่ามากมายที่น่าสนใจ

2. เรื่องความรู้ในตัวคนกับความรู้ในตำรา ความรู้มีสองประเภทใหญ่ ๆ มีความสำคัญทั้งคู่ แต่มีที่มาและความหมายต่าง ๆ กัน ความรู้ในตำรามาจากฐานทางวิทยาศาสตร์ จากการวิจัย ความรู้ในตัวคนมาจากประสบการณ์ชีวิต มาจากการทำงาน ทุกคนมีความรู้ในตัว พ่อค้า คนขายก๋วยเตี๋ยว ช่างผสมปูน และเป็นความรู้ที่แน่นมาก มีประโยชน์มาก แม้ทุกคนมีความรู้สอนลูกได้หมด เป็นครูที่ดีที่สุดเพราะมีความรู้ในตัว

ความรู้ในตำรา น้อยคนที่รู้ ความรู้ในตัวคนทุกคนมี ถ้าเราเคารพเฉพาะความรู้ในตำรา คนน้อยคนเป็นคนมีเกียรติ ถ้าเราเคารพความรู้ในตัวคน คนทุกคนมีเกียรติเพราะมีความรู้ในตัวต่าง ๆ กันไป และการที่ทุกคนเป็นคนมีเกียรติจะให้พลัง เป็นพลังแห่งชาติ หรือเรียกได้ว่าเป็น ‘พลังความมั่นใจแห่งชาติ’ แต่ถ้าเคารพแต่ความรู้ในตำรา จะทำให้คนขาดความมั่นใจ รวมกันเป็น ‘การขาดความมั่นใจแห่งชาติ’ การเคารพความรู้แต่ในตำราสังคมจะแตกแยก แม้แต่เด็กนักเรียนก็ยังไม่อยากคุยกับพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เพราะคุยแล้วไม่ได้คะแนน แม้ว่าในตัวพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย จะมี

ความรู้มากมายพร้อมด้วยความรัก แต่เราลืบล่วงการศึกษของเราไว้แยกออกจากชีวิต ชีวิตก็อย่างหนึ่ง การศึกษาก็อย่างหนึ่ง ทั้งที่จริงแล้วการศึกษาต้องเอาชีวิตเป็นตัวตั้ง มันต้องอยู่ที่เดียวกัน ถ้าจำกัดมายาคตินี้ได้ก็จะเปิดมุมมองใหม่ รักเพื่อนมนุษย์ เห็นคุณค่าเพื่อนมนุษย์และเห็นทุกคนเป็นคนมีเกียรติ มีศักยภาพ แล้วโลกจะเปลี่ยน ความโกรธความเกลียดจะลดลง มีความสุขมากขึ้น

3. เรามักจะเคารพความเป็นทางการมากกว่าความไม่เป็นทางการ ถือว่าความเป็นทางการคือความถูกต้อง ที่จริงแล้วความไม่เป็นทางการมีมาก่อนความเป็นทางการ และใหญ่กว่าความเป็นทางการ ใกล้ชิดกับธรรมชาติของจริงมากกว่า แม้แต่เรื่องเศรษฐกิจไม่เป็นทางการ รวมกันแล้วยังใหญ่กว่าเศรษฐกิจในระบบ หรือที่เป็นทางการ ถ้าเราติดแต่ความเป็นทางการจะหมดพลัง เห็นรูปแบบสำคัญมากกว่าสาระ สังคมไทยเป็นสังคมที่ติดรูปแบบมากกว่าสาระ เช่น คนไทยสร้างหอพระไตรปิฎกสวยงามมาก แต่มักจะไม่ศึกษาพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้ ดังนั้น เราต้องเห็นคุณค่าความไม่เป็นทางการ บางที่เราจะทำอะไรดี ๆ แต่ไม่กล้าเพราะยังไม่ได้ขออนุมัติ ทั้งที่การทำความดีไม่ต้องขออนุมัติ

ยังมีมายาคติอื่น ๆ อีกที่มาบดบังความเป็นมนุษย์ของเราและของคนอื่น ถ้าเราเข้าใจมันและพยายามแหวกมายาคติออกไปถึงศักยภาพของความเป็นคนก็จะเกิดพลังมหาศาล

ประเด็นสุดท้าย คือ เรื่องการทำงานเชิงยุทธศาสตร์ การที่เราล้มเหลวเรื่อยมา เพราะสังคมนี้มีเครื่องมือมากมายแต่ขาดการออกแบบ คิดเปรียบเทียบกับการสร้างพระเจดีย์ ต้องสร้างจากฐาน

ให้แข็งแรงเพื่อรองรับองค์พระเจดีย์ ไม่สามารถสร้างจากยอดได้แต่เรามักพัฒนาจากยอดพระเจดีย์ทุกอย่างแล้วสุดท้ายก็พังลงหมด ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง แล้วฐานพระเจดีย์ก็คือ ชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น ชุมชนท้องถิ่นคือจุดยุทธศาสตร์ของการพัฒนา ถ้าเราทำชุมชนท้องถิ่นให้แข็งแรงทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม สุขภาพ แล้วองค์พระเจดีย์ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง ต้องเชื่อมกับฐาน แล้วยอดพระเจดีย์ซึ่งชี้ขึ้นก็คือ การเข้าถึงสิ่งสูงสุด เป็นมนุษย์ต้องสามารถเข้าถึงสิ่งสูงสุดได้ ซึ่งเป็นส่วนที่แตกต่างจากสัตว์ ถ้าเข้าถึงสิ่งสูงสุดไม่ได้มนุษย์จะขาดความสมบูรณ์ในตัวเอง เมื่อขาดความสมบูรณ์ในตัวเองก็ต้องหาอะไรมาเติม ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 ประการ คือ 1)ยาเสพติด 2)ความฟุ่มเฟือย และ 3)ความรุนแรง

ดังนั้น มนุษย์จึงต้องเข้าถึงความดี ความงาม ความจริงให้ได้ และเมื่อทุกอย่างผนวกกันได้ก็จะเป็นพระเจดีย์ที่สวยงามและมีประกายออกไป การที่สังคมวิกฤตเพราะละทิ้งฐานไป จึงต้องกลับมาหาฐานทั้งในด้านเศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง แล้วจะดำเนินไปง่ายกว่ามาก เพราะมีทุกสิ่งอยู่ที่ฐานอยู่แล้ว ทั้งทุน

ทางทรัพยากร ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรม ขาดเพียงแต่ขาดทฤษฎี ขาดการรับรู้ ว่าจุดนี้เองคือจุดยุทธศาสตร์ที่จะสร้างความมั่นคงยั่งยืน

เรื่องสุขภาพก็เช่นเดียวกัน ต้องมองทั้งระบบ และไม่แยกส่วน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมมันจะทำงานง่ายขึ้นมาก เหมือนรถยนต์ที่ทุกส่วนต้องมาประกอบกันทั้งหมด หากพัฒนาอย่างเดียวก็น่าจะไม่ไหว พัฒนาเครื่องยนต์อย่างเดียวก็น่าจะไม่ไหว ชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องของระบบทั้งหมด พยาบาลควรเข้าไปโดยไม่ต้องตั้งนิยามไปก่อน แต่ให้ไปดูของจริงว่าชุมชนที่ดีมีอะไร สถานีอนามัย โรงพยาบาลที่ดีมีอะไร เมื่อศึกษาให้รู้ก็นำมาสื่อสารให้มีการขยายตัว แล้วเพิ่มคุณค่าเข้าไป

หากเราทำจากข้างล่างขึ้นเรื่องจะง่ายกว่าการคิดจากส่วนบน แล้วทำเช่นนี้ก็จะมีคนสนุกด้วย เนื่องจากได้เรียนรู้ได้เห็นคุณค่าของผู้คน เห็นความดี ความสวยงามเต็มแผ่นดิน โดยที่พยาบาลก็ไปร่วมกับ ขบวนการทั้งหมดนั้นเพื่อร่วมกันเยียวยาผู้อื่น เยียวยา ตัวเราเอง และรวมถึงเยียวยาโลกด้วย